Om värk-träd i Nydala socken

av Henry Renshult

Om man någon gång nämner, att vi i Nydala har sex värkträd, kommer endast två kommentarer, antingen: "Det är väl inget speciellt med det. Vi har hundratals lärkträd på våran gård" eller "Var ni så skrockfulla i Nydala?" underförstått: det var inte vi. Det första beror på hörfel, det andra på jantelagen.

När vi 1978 började den studiecirkel, som fortfarande är igång och där deltagandet ständigt ökat, var det kanske lite genant för någon att tala om sådana saker som värkträd och även om annan vidskepelse. Men nu söker vi aktivt efter sådana galenskaper. Även vidskepelse hör ju till vår kultur.

När mina far- och morföräldrar var små, visste man ju egentligen inget om bakterier, virus, antibiotika eller mediciner över huvud taget. Och vad hade man då att ta till i sin förtvivlan, när värken blev olidlig eller när man fick andra sjukdomar? Vi måste förstå, att man gjorde vad som helst, hur tokigt det än kan synas. Helt fri från vidskepelse är väl inte vår generation heller, fast vi har gett "behandlingsmetoderna" lite flottare namn och förevisar dem på teve.

Ett av värkträden, skärv-eken i Steningaryd, har fått plats i Carl-Herman Tillhagen: Folklig läkekonst. Vi trodde länge, att det var den välkända skärveken vid Skaftnäs som avsågs. Men när jag för några år sedan frågade Erik Lönnerholm, som tagit fotot under den tid han på 1930-talet gjorde upptecknings i Nydala socken, talade han om att det var skärveken vid Steningaryd.

Skärveken vid Steningaryd.

Skärveken vid Skaftnäs

Skatelinden.

Skärv–eken vid Steningaryd

Eken står 100 meter norr om den norra gården i Steningaryd. Den har en diameter av ungefär 30 centimeter och ett lågt placerat isärtvetat (isärkilat) hål, där man drog igenom barn med skärvan eller rachitis. Eken har nog inte använts i vårt sekel. Per i Steningaryd, född på gården och nu ägare till den, berättar att i hans barndom för 70 år sedan satt rester efter en tvet kvar i eken. Eken är nu kvävd av uppväxande björkskog, bladen är borta och den har börjat ruttna.

Skärv–eken vid Skaftnäs

Eken står några hundra meter söder om Skaftnäs på det nu obebodda Hultets mark. Den är nästan metertjock och har varit isärtvetad.

Hålet är nu så igenvuxet att det endast kan skymtas som två sprickor, en på var sida av eken. Eken har alltså inte använts under vårt sekel. Släkten Lejon i Skaftnäs har bott där och i de närmsta gårdarna i tvåhundra år, och nutida ättlingar i Skaftnäs har hört berättas, att man drog barn med skärvan genom det upptvetade hålet i eken. Nu börjar skogen växa sig hög runt eken, och dess öde blir mer och mer ovisst.

Skatelinden vid Hättebo

Linden är mer än metertjock och står jämte gårdsvägen och landsvägen. Långt nere vid roten finns fortfarande ett stort hål, där man drog genom barnen för att bota dem från skärvan. "Kyrkan" i Nydala delar vid jultiden ut blommor till alla gamla i socknen. När Dagmar Skaftnäs för ett par år sedan var hos Robert med blommor, sa hon till honom: "Hur kan det komma sig, att du är så pigg, fast du fyllt nitti år?" – "Det är för de drog mig genom skate-linna när jag var liten," svarade han med glimten i ögat. Det bör ha skett på 1890-talet. I övrigt har ingen direkta minnen om smöjningen, men många har berättat, att deras far eller farfar varit med och visat folk till Skatelinden. Det bör ha varit före sekelskiftet.

Skränudda värk-en

Enen är nu nästan nedrutten. Det återstår en två meter lång stubbe, där det syns många hål efter islagen tandvärk. Manfred på Skränudden berättade i slutet på 1960-talet: "Erik (en av sönerna) skulle hugga ner de där store enebuskа i åkerkanten, men det förbjöd Augusta (hustrun). Hon hade ju bott här mest hela sitt liv, så hon tyckte att den där busken liksom hörde till stället. Så han fick stå kvar, men svårt ankommen är han".

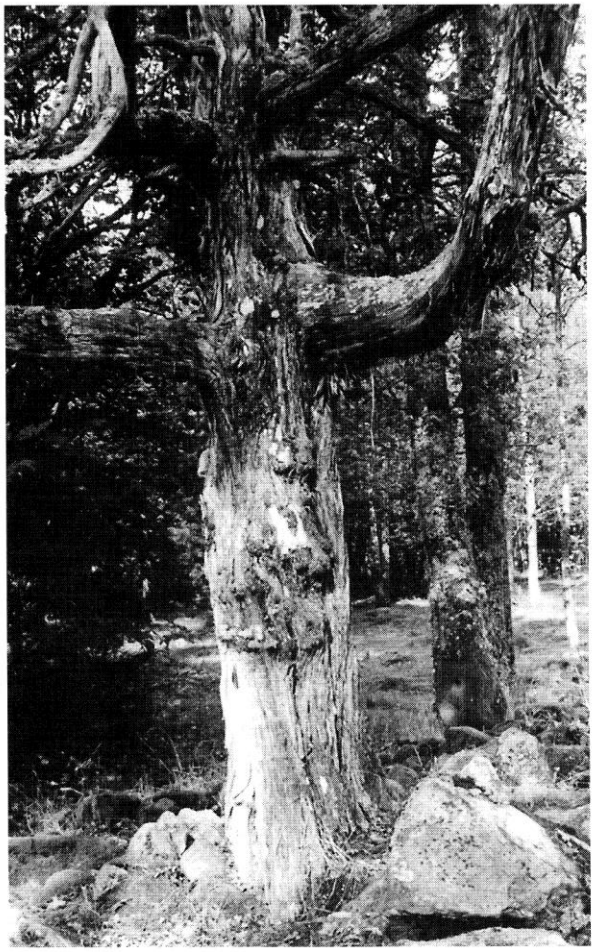

Dala enebuske.

Knurra för.

Dala enebuske

Enbusken är nästan en halv meter tjock och närmar sig 10 meter i höjd. I enbusken satte man bort tandvärk. Frans på Morydet visste berätta: "De pillade lite vid den tanden som värkte, så att det började blöda. Den spiken eller speten, som de petat med, slog de in i enebusken". Och han berättade också, att man inte bör komma närmare trädet än ett par meter, för då kunde man få den värk som var bortsatt i enen. Och att ta i enen var rent förkastligt.

Knurra för (fura)

Furan växer på Haboarps mark och är nästan metertjock. Den har tjockt med "bulor" på stammen, decimeterstora, några centimeter höga, efter all värk som blivit bortsatt där. Nu är även Knurra för död, de tjocka grenarna börjar falla ner och stammen ruttnar. Alla sagesmän har haft en far eller farfar, som visat folk till Knurra för, men ingen har själv varit med om det – med ett känt undantag: Kalle hade länge haft förskräckligt ont i ryggen, så att han inte kunde arbeta, och inget hjälpte mot värken. När det bara blev värre och till slut riktigt olidligt, så bad han sin dotter gnida honom på ryggen med en "trase" och sedan slå in den i Knurra för. Det var på 1910-talet.

Det finns "oändligt" många sätt att bli av med sjukdomar, och allt är behandlat i Tillhagens ovan nämnda bok. För vår del i Nydala har nog ofta en förväxling mellan orsak och verkan skett. Dala enbuske och Knurra för har nog inte fått sina "bulor" av islagna spikar, trä–stickor eller "traser". Det är nog i stället så, att de blivit betraktade som annorlunda till följd av de knölar eller bulor, som fanns på stammen, och till följd därav blivit värkträd.

Källa: Hembygdsförbundet informera Nr 3-4 1995, Jönköping

GPS-Koordinater:

Dala Enbuske

System	Norrvärde	Östvärde
SWEREF 99 TM	N 6347661	E 457292
RT90	X 6350362	Y 1408699
WGS84 dec	57,269972°	14,291827°
WGS84 g/m	57° 16,1983′	14° 17,5096′
WGS84 g/m/s	57° 16′ 11,90″	14° 17′ 30,58″

Foto vid torpinventering 2017-09-10.